

Yüz Yıl Sonra Ermeni Soykırımı

Le g nocide des Arm niens. Cent ans de recherche 1915-2015

  2015 Armand Colin

2015'te Dunod'nun yan kuruluşu olan Armand Colin tarafından yayımlanmıŐtır.

İletiŐim Yayınları 2276 • Tarih Dizisi 105

ISBN-13: 978-975-05-1897-3

  2016 İletiŐim Yayıncılık A. Ő.

1. BASKI 2016, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYANLAR Can Belge - Melike IŞık Durmaz

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĐRAFI 1915-1916 yıllarında Der Zor'daki

katliamlardan arta kalanlara bakan Ermeni lider Papazyan

(Kaynak: Norveç Ulusal ArŐivi, Bodil Bi rn Koleksiyonu)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ebru Gezici

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletiŐim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletiŐim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Yüz Yıl Sonra Ermeni Soykırımı

Araştırmalar, Tartışmalar

Le génocide des Arméniens

Cent ans de recherche

1915-2015

ÇEVİRENLER

Melike Işık Durmaz

Ümran Küçükislamoğlu

ERMENİ SOYKIRIMI ARAŞTIRMALARI
ULUSLARARASI BİLİM KONSEYİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
------------	----

BİRİNCİ KISIM

Soykırım Sürecinin Aşamaları

1 OSMANLI MUHALEFETİ, İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE 1908 DEVRİMİ	
ERDAL KAYNAR.....	15
Giriş	15
Abdülhamid karşıtı muhalefetin çeşitliliği ve Osmanlı siyaset felsefesinin çelişkisi	16
Osmanlı muhalefetine ittifak arayışları	19
Devrim ve sonrası	22
2 JÖN TÜRK'LERİN KARAR ALMA MODELLERİ (1913-1915)	
ERIK JAN ZÜRCHER.....	25
3 TEŞKİLAT-I MAHSUSA	
SAİT ÇETİNOĞLU.....	47
Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu	48
Teşkilat-ı Mahsusa'nın yapısı	49
Teşkilat-ı Mahsusa'nın misyonu	50
Teşkilat-ı Mahsusa'nın savaş öncesi tarihî Ermenistan'daki operasyonları	52
Teşkilat-ı Mahsusa'nın kaynakları: Suçlular-mahkûmlar	53
Soykırım süreci	53

4 HARB-İ UMUMİ EŞİĞİNDE OSMANLI (1914-1915)	
MUSTAFA AKSAKAL	55
Harb-i Umumi eşğinde Osmanlı: 1914	55
Savaş'tan önceki muharebeler: 1908-1914	56
Temmuz Krizi ve Almanya'yla ittifak antlaşmasının imzalanması	58
Osmanlı'nın savaşa girişi: 29 Ekim 1914	60
5 YIKIMIN İLK AŞAMASI: TEHCİR VE KATLIAMLAR (NİSAN-AĞUSTOS 1915)	
RAYMOND H. KÉVORKIAN	63
Soykırma iştirak eden kurum ve kuruluşlar	63
<i>İşkân-ı Aşâyirin ve Muhâcirin Müdüriyeti (Aşiret ve Göçmenleri İşkân Müdürlüğü)</i>	63
<i>Teşkilat-ı Mahsusa: İTC'nin silahlı kolu</i>	64
<i>Jön Türk yönetimi: Tehcirlerin yerel sevk ve idare aracı</i>	65
<i>26 Mayıs 1915 tarihli Geçici Tehcir Kanunu</i>	66
Tehcirler ve katliamlar (Nisan-Ekim 1915)	69
<i>İlk hamle: Acemi Ermeni erlerin ortadan kaldırılması</i>	69
<i>Ermeni seçkinlerinin tutuklanması</i>	71
<i>Mayıs-Haziran 1915 arasında erkeklerin tutuklanması ve öldürülmesi</i>	74
<i>Katliamlar ve tehcirler</i>	76
6 AVRUPALI VE AMERİKALI TANIKLAR	
HANS-LUKAS KIESER	79
Tanıklar ve tanıklıklar	80
Johannes Lepsius, tipik bir Avrupalı tanık	85
<i>İKİNCİ KISIM</i>	
İmparatorluktaki Diğer Azınlıklar, İmha ve Zulüm	
7 ASURİ SOYKIRIMI'NIN KARMAŞIKLIĞI	
DAVID GAUNT	91
Asurî Soykırımı ne ölçüde Asurî idi?	92
Asurî toprakları	96
Seyfo soykırımının temel kronolojisi	99
İki vaka incelemesi: Azakh ve Hakkâri	101
Soykırım meselesi	108
Soykırımın nedenleri	113

8 19. YÜZYIL SONUNDA

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAHUDİLER

GEORGES BENSOUSSAN.....	119
Aşağılama furyası.....	127
Kurtuluş yolları.....	127
<i>Okullar sayesinde...</i>	128
<i>Bir azınlığın ekonomik anlamda özgürleşmesi...</i>	129

ÜÇÜNCÜ KISIM

Savaş, Ekonomi ve İdeoloji

9 SOYKIRIMIN İDEOLOJİK, DEMOGRAFİK VE EKONOMİK MANTIĞI

HAMİT BOZARSLAN.....	135
Sosyal Darwinizm: İttihat ve Terakki'nin ideolojik iskeleti.....	135
Cellat-kurban.....	138
Demografik bir düşünce.....	141
Soykırım ya da milli bir ekonominin inşası.....	144

10 HAMİDİYE KATLIAMLARININ SOYKIRIM BOYUTU (1894-1896): KİTLESEL İMHA ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

VINCENT DUCLERT.....	147
Ermeni karşıtı zulmün sürekliliğinde soykırım.....	147
Araştırmacıların gözünden büyük katliamlar.....	151
Kamusal tartışmada dönüm noktası: Paris, 3 Kasım 1896.....	155

11 ALTÜST OLAN DÜNYA: İŞGAL ALTINDAKİ KUZAY İRAN'DA MÜLTECİ KRİZİ VE MİLİS KUVVETLERİNİN KATLIAMLARI (1917-1918)

PETER HOLQUIST.....	165
Bölge ve nüfus yapısı.....	165
Savaşın seyri.....	169
1917-1918: Altüst olan dünya ya da "Alice Harikalar Diyarında".....	182
Sonuçlar.....	195

12 SOYKIRIM SIRASINDA ERMENİ MALLARININ YAĞMALANMASI

MEHMET POLATEL.....	199
Soykırım öncesinde Ermeni mallarına el konulması.....	199
Ermeni Soykırımı sırasında gerçekleştirilen mülksüzleştirme ve müsadere süreçlerinin özellikleri.....	201
Mülksüzleştirme ve müsadere Ermeni Soykırımı açısından önemi.....	204

Ermeni mallarının gasp edilme biçimleri ve merkezî hükümet ile Ermeni mallarını şahsi olarak gasp edenler arasındaki gerginlik.....	206
Sonuç yerine.....	207

DÖRDÜNCÜ KISIM

Uluslararası İlişkiler ve Ceza Hukuku

13 ERMENİ SOYKIRIMI SORUMLULARININ KONSTANTİNOPOLİS’TE YARGILANMASI (1919-1920)	
MIKAËL NICHANIAN.....	211
Sorumluluklar meselesi: İttihatçıların yargılanması (1919-1920).....	211
Yargılamaları nasıl değerlendirmeli?.....	219
14 “HALKLARIN SİĞINAĞI VE VAGON-EVLER”: 1920’Lİ YILLARDA ERMENİ MÜLTECİLERE VE VATANSIZLARA YÖNELİK ULUSLARARASI EYLEM	
DZOVINAR KÉVONIAN.....	225
Yapısal çerçeveler ve olayın kısa erimli zamanı.....	226
Zorunlu sürgünü idare etmek?	
Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Çalışma Bürosu.....	232
Mülteciler, azınlıklar ve insan hakları.....	239
15 RAPHAËL LEMKIN, ERMENİLERİN YOK EDİLMESİ VE SOYKIRIM SÖZCÜĞÜNÜN İCADI	
ANNETTE BECKER.....	243
Lemkin, Büyük Savaş’ın “vahşeti” ve Ermeni Soykırımı. Ne isim vermeli? (1915-1933).....	244
Yahudi Soykırımı’ndan Ermeni Soykırımı’na ahlaki bir tanık ve eylem halinde bir entelektüel (1933-1959).....	249
16 LEMKIN VE HUKUKİ AÇIDAN ERMENİ SOYKIRIMI	
OLIVIER BEAUVALLET.....	257
En üst hukuki tanımlama olarak soykırım.....	259
<i>Ermeni paradigması: Hukukun olmadığı bir dünyada sınır tanımayan bir katliam</i>	259
<i>Yeni bir hukukun esin kaynağı olarak Ermeni Soykırımı</i>	260
Genel tanım: Soykırımı her yerde ve her zaman önlemenin ve cezalandırmanın bir yolu.....	263
<i>İlk yaklaşımlar, 1931-1944</i>	263
<i>Tanım arayışları, 1944-1948</i>	264
Sonuç: Soykırım etkili bir sözcüktür.....	265

17	KONSENSÜSÜN BOZULMASI, PERİNÇEK DAVASI, ERMENİ SOYKIRIMI VE ULUSLARARASI CEZA HUKUKU	
	SÉVANE GARIBIAN	269
	“Sarih bir hukuki zemin”: Nuremberg hukukunun değerlendirilmesine geri dönüş	273
	“Uluslararası bir mahkeme tarafından açık bir biçimde saptanmış olgular”: İlk uluslararası girişimlere dönüş	276

BEŞİNCİ KISIM

Ermeni ve Türk Tarihyazımları

18	TİCARET VE ŞEHİR EKONOMİSİNDE GAYRİ MÜSLİMLERİN VE OSMANLI ERMENİLERİNİN ROLÜ HAKKINDAKİ TARİHYAZIMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER (1960'LARDAN 1990'LARA)	
	STEPHAN H. ASTOURIAN	285
	Gayri Müslimlerin ekonomik rolü üzerine: Bir analiz	285
	Ermeniler ve uluslararası ticaret	25
	<i>Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda...</i>	296
	<i>19. yüzyılda Kilikya</i>	301
	<i>Ermenilerin ekonomik başarısının nedenleri hakkında</i>	302
	<i>1850'lerden sonra ekonomik başarının belirleyicisi olarak eğitimde nitel ve nicel avantaj</i>	307
	Sonuç	313
19	TÜRKİYE'NİN ERMENİ SOYKIRIMI ANLATISI: ZAMAN İÇİNDEKİ DEĞİŞİM	
	JENNIFER M. DIXON	315
	Giriş	315
	Birinci aşama (1950-1980): Geçmişi susturmak	317
	İkinci aşama (1981-1993): “Dünyaya gerçeği söyle[mek]”	318
	Üçüncü aşama (1994-2000): Değişen ortama rağmen devamlılık	320
	Dördüncü aşama (2001-2008): Kısıtlı tanıma ve yenilenen savunmalar	321
	Sonuç	323

*Silinen İzlere Farklı Bakışlar
ya da Ermeni Hayaleti*

- 20 1915 SOYKIRIMI'NIN ERMENİ HAFIZASINDAKİ İZLERİ:
HAFIZA İZLERİNİN BELİRMESİNDE
YA DA SİLİNMESİNDE SİYASETİN ROLÜ
JANINE ALTOUNIAN 327
- 21 ERMENİLERİN MAL VE SERVETLERİNE
EL KONULUP İMHA EDİLMESİ VE SOYKIRIM 337
DICKRAN KOUYJIAN 337

Hafıza, Aktarım, Tarih, İnkâr

- 22 KURBAN, TANIKLIK VE AFFETME: ZAREH VORPUNI'NİN ADAYI
MARC NICHANIAN 349
Affetme ve tanıklık 349
Üç katmanlı bir yapı 352
İmza meselesi 357
Tanıklığın yazarı 361
Çöküş 363
Ölümünü armağan etmek: Dostluk ve kefaret 364
Zehir 367
Tecavüz 370
Kurban ve affetme 372
- 23 TÜRKİYELİ ERMENİLERİN SOYKIRIM HAFIZASI
HIRA KAYNAR 383
Soykırım hafızasının aktarımı 384
Hazır bilgi 385
Yetişkin yaşlarda keşfetmek 387
Soykırım hafızası ışığında benliğin yeniden kurulması 389
Ermeni Soykırımı hafızasının kullanımları 390
Sonuç 391

ÖNSÖZ

Ermeni Soykırımı Araştırmaları Uluslararası Bilim Konseyi (CSI) tarafından 25-28 Mart 2015 tarihleri arasında Paris'te düzenlenen ve Sorbonne Üniversitesi, Mémorial de la Shoah, École des hautes études en sciences sociales (EHESS) ve Fransız Milli Kütüphanesi'nin ev sahipliği yaptığı kolokyum,¹ çağımızın ilk soykırımı üzerine bir asırlık araştırmayı mercek altına alıyor. Öncülüğünü Fransız Cumhurbaşkanı'nın yaptığı kolokyum, 1915'in yüzüncü yılı anısına Fransa'da düzenlenen en önemli etkinlik niteliğindedir. Bu üst düzey bilimsel toplantı –karşılaşılan tüm risklere rağmen, Türkiye de dahil olmak üzere– dünyanın dört bir yanından geniş bir araştırmacı topluluğunun katkılarıyla hazırlandı ve bildiriler kolokyum katılımcılarının da onayıyla toplantı öncesinde yayımlandı. Sunulan tüm metinler, Ermeni Soykırımı üzerine hem derinlikli hem de bireşimsel bir yaklaşımla gerçekleştirilen araştırmaların ürünüdür. Burada sunulan bilgi birikimi, eleştirel dökümlere ve yeni sorunsallara oldukça temkinli yaklaşan bilim dünyasına olduğu kadar, soykırımların anlaşılması ve önlenmesi gibi konularla ilgilenen kamuoyuna da hitap etmektedir. Okumakta olduğunuz çalışma, zamanımızın ilk soykırımını incelerken 20. yüzyılın ürünü olan bir soykırımlar ve kitlesel şiddet eylemleri çağını da sorgulamaktadır. 1915'in yüzüncü yılının Fransa ve tüm dünya nezdinde ifade ettiği sezgisel anlam göz önüne alındığında, burada ortaya konan azim ve çabanın ne kadar büyük olduğu anlaşılacaktır.

1 Paris [Akademisi] rektörü ve Paris Üniversiteleri Şansölyesi François Weil'a, École des hautes études en sciences sociales başkanı Pierre-Cyrille Hautcoeur'e, Mémorial de la Shoah'a ve Fransız Milli Kütüphanesi müdürüne en içten teşekkürlerimizi sunmak isteriz. *La Mission du centenaire 2015* [2015 - Yüzüncü Yıl Misyonu] bu uluslararası kolokyumun düzenlenmesi ve bildirilerin toplantı öncesi yayımlanması konusunda büyük katkılar sunmuştur.

Kitapta yer alan sunumlar, kolokyumun gerçekleştirildiği iki dil olan İngilizce ve Fransızca olarak yazılmıştır.

CSI bilimsel komite sekreteri Saténig Batwagan-Toufanian; Paris-Ouest Nanterre-La Défense Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörü, *Mémorial de la Shoah* Bilim Kurulu üyesi ve Institut Universitaire de France üyesi Annette Becker; EHESS'de araştırmalar direktörü Hamit Bozarslan; EHESS bünyesinde (Centre d'études sociologiques et politiques Raymond-Aron) öğretim görevlisi-araştırmacı Vincent Duclert; Paris VIII Üniversitesi, Institut Français de Géopolitique'te araştırma direktörü Raymond Kévorkian; Sciences Po Paris'te öğretim görevlisi ve *Fondation pour la Recherche Stratégique* araştırmacısı Gaidz Minassian; CNRS'de araştırmalar direktörü Claire Mouradian; Fransız Ulusal Kütüphanesi'nde müze müdürü ve Collège de France araştırmacısı Mikael Nichanian; *Mémorial de la Shoah* bilimsel komite üyesi ve CSI yönetim kurulu başkanı Yves Ternon.

BİRİNCİ KISIM

Soykırım Sürecinin Aşamaları

OSMANLI MUHALEFETİ, İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE 1908 DEVRİMİ

ERDAL KAYNAR

(Van Leer Institute, Kudüs/Cetobac, Paris)

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini pek az olay 1908 Devrimi kadar etkilemişti. Jön Türk Devrimi, Sultan II. Abdülhamid rejiminin sonunu getirmiş ve yeni bir çağın kapısını aralamıştı. Sıkı denetim, sürgün, özgürlüklerin kısıtlanması, etnik gruplar arasındaki şiddet eylemleri... – Tüm bunlar zorba bir sultanın köhnemiş rejiminin artık geçmişte kalmış anları gibi görünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu, meşrutiyet temelinde yönetilen bir özgürlükler ülkesi haline gelmişti. Ancak bu bayram havası pek uzun sürmedi. Abdülhamid rejiminin çöküşünde en büyük paya sahip Jön Türk örgütlenmesi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) giriştiği iktidar mücadelesine, art arda gelen diplomatik ve dahili krizler eşlik ediyordu. İkinci Meşrutiyet döneminin çalkantılı siyasal tarihi ışığında, 1908 Devrimi iktidarı ele geçirmek amacıyla İTC'nin gerçekleştirdiği basit bir darbe ve nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesine, ardından da Osmanlı devletinin halefi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kapı aralayan bir olaymış gibi görülebilir. Bu durumda Jön Türk Devrimi de tam anlamıyla “yeni Türk” devrimi olacaktır. Ancak bu yaklaşım, bir olaya aslında sahip olmadığı müstesna bir anlam yüklemek manasına gelecektir.

Her devrimci olay gibi 1908 de, teleolojik yorumlama girişimlerine meydan okuyan bir çeşitlilik barındırır. 1908 yazında sıkça kullanılan “özgürlük sarhoşluğu” tabiri, devrim yolunun sonuna kadar açık görüldüğü, Osmanlı tarihinde eşine rastlanmamış özel bir ânı tarif eder.¹ Bu “sarhoşluğun” başlı-

1 François Georgeon (der.), *L'Ivresse de la liberté. La révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, Peeters, Louvain, 2012.

ca nedenlerinden biri aslında olayın belirli bir grubun denetiminden çıkması olmuştu. Kucaklaşma, kardeşlik ve büyük coşku görüntüleri Balkanlar'dan tüm Osmanlı topraklarına yayılmış ve "Jön Türk" Devrimi'ne genel bir hayranlık oluşmasına yol açmıştı. Devrim, Meşrutiyet dönemi ile ilgili birbirinden oldukça farklı ve çoğunlukla da birbirine zıt beklentiler biçiminde tercüme edilen farklı deneyim ve umutları yeşertmişti. İTC işte tam da bu belirsizlik ortamı içinde, kendi devrim anlayışını, kendi meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu anlayışını hâkim kılmak için bir iktidar mücadelesine girişti. Devrim sürecinde İTC'nin oynadığı rolü değerlendirebilmek ve İkinci Meşrutiyet döneminin siyasi çalkantılarını daha iyi anlayabilmek için, 1908'in bu karmaşık karakterini de göz önünde bulundurarak, Jön Türkler ile Osmanlı'daki diğer muhalif unsurlar arasındaki ilişkilere değinmemiz gerekir.²

Abdülhamid karşıtı muhalefetin çeşitliliği ve Osmanlı siyaset felsefesinin çelişkisi

Jön Türk hareketi, 1889 tarihinden itibaren Osmanlı başkentindeki devlet okullarında oldukça mütevazı bir başlangıca tanık oldu. Milli ölçekte siyasal bir hareket halini almadan önce Jön Türkler aslında bir öğrenci hareketiydi. Bu ilk [gizli] Jön Türk hücreleri, simgesel bir öneme sahipti; çünkü II. Abdülhamid yönetiminden hoşnutsuz Osmanlı gençliği içinde bir siyasallaşma sürecinin yansımasını ifade ediyorlardı. 1878 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını fesheden sultan, 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile başlayan ilk demokrasi deneyimine de bir son vermişti. Abdülhamid on yıldan uzun bir süre boyunca mutlak bir hâkimiyet kurmayı ve her tür siyasi denetimden azade hüküm sürmeyi başarmıştı. Ancak istibdat yönetiminde kısa sürede çatlaklar oluşmaya başladı. Osmanlı toplumunun farklı tabakaları onun hükümdarlığını bir başarısızlık ve evrensel ilerleme çağında tarihi bir yanılğı olarak görüyordu. İşte Jön Türk hareketinin gelişmesine imkân veren, tam da bu hoşnutsuzluk olmuştu.

Modern eğitim almış olan Jön Türkler, 19. yüzyıl sonunda dünya üzerindeki rolleri ve mevcudiyetleriyle ilgili teorik bir kavrayış sergiliyorlardı. Fransız pozitivism geleneğinden ve kaba materyalizmden esinlenmiş katı bir bilimselciliğin izlerini taşıyan, çağı sosyal Darwinist terimlerle açıklamaya çalışan bir bakış açısı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yok olmaktan kurtarmak için mücadele etmek gerektiğine dair inanç, benimsedikleri siyaset felsefesinin temel öğelerini oluşturuyordu.

2 İlerleyen sayfalarda, oldukça can alıcı bir öneme sahip olan Makedon komiteleriyle ilişkileri dışarıda bırakarak, Jön Türkler ile bazı Ermeni komiteleri arasındaki ilişkileri ele almakla yetineceğiz.